

DÜŞÜNCELERİ, ESERLERİ VE UYGULAMALARININ İŞİĞİNDA ATATÜRK VE ASKERLİK

Dr.Öğ.Alb. Hakan ARSLANTÜRK

Giriş

Türk ordusu, Türk milleti kadar eski ve köklü bir geçmişin sahibidir. Tarih boyunca dünyanın değişik bölgelerinde birçok devlet kuran Türklerin geniş sahalarda hâkimiyet kurmaları, güçlü orduları sayesinde olabilmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin temelini teşkil eden Türk Kara Kuvvetleri, ilk defa teşkilatlı ordu şeklinde MÖ 209 yılında, Mete Han tarafından kurulmuştur. Bundan dolayı bu tarih, Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir.¹

Günümüzden yaklaşık 1400 yıl önce Bilge Kağan, milleti koruma ve ihtiyaçlarını giderme temel görevine işaret etmiştir. Divân-ı Lügati't-Türk, Türk ordusunun savaş düzenini ve teşkilatını belirten sözcükleri içerir. Kutadgu Bilig'de ordu kumandanının "sert, tecrübeli, yürekli, cömert, inisiyatif sahibi" olması gerektiği vurgulanarak beyler için "Halka bilgi ile baş oldular. Akıl ile memleket ve halkın işini gördüler." denilir.² Bunlar, "Her Türk asker doğar!" özdeyişinde anlamını bulmaktadır.

Ebedî Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK; "Türk milleti iki şeye güvenir; biri millet kararı, diğeri ordumuzun kahramanlığı, yalnız bu ikisine güvenir."³ şeklindeki sözleriyle güven duygusunun dayandığı unsurları belirtmiş; "Ben olayların yönlendirmesi ile ordunun içinde subay, nihayet komutan olarak iş görmüş ve kanaatime göre başarı kazanmış bir komutanım. Türk ordusunu, onun faziletini, kıymetini ve bu ordu ile neler yapılabileceğini benim kadar anlayan az olmuştur."⁴ şeklindeki ifadesi ile de Türk ordusuna duyduğu güvenin kaynağını açıklamıştır.

ATATÜRK; öğrenim ve meslek hayatına asker olarak başlamış, tarih sahnesine subay ve komutan olarak çıkmış, hayatını bir milletin kurtarıcısı ve devlet adamı olarak tamamlamıştır. Eğitimi ve savaşta kazandığı deneyimler, ona liderlik ilmini öğretmiş, bir komutan olarak savaş yeteneğinin siyasi ve iktisadi kapasiteyle tamamlanması gerektiğini görmüştür. Kuvvetlerini idare etmeyi, en çok ihtiyaç duyulan yerlerde toplamayı, sonuçsuz gösterilerden kaçınmayı ve gerektiği yerde kayıpları azaltmayı öğrenmiştir. Ayrıca titiz bir

¹Türk ordusunun tarihî gelişimine ilişkin olarak bk. Rezzan Ünalp; "Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu", On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I (20-22 Mayıs 2009), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.

² Yusuf Oğuzoğlu; "Ordu-Millet Dayanışması Bağlamında Türk Askerî Çağdaşlaşma Kültürünün Oluşması", On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I (20-22 Mayıs 2009), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 55.

³ Genelkurmay Başkanlığı; Atatürkçülük, Üçüncü Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 369.

⁴ Falih Rıfkı Atay; Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul, 1955, s. 13.

planlamanın, karar vermeden önce tavsiye almanın, yetkin astlar seçmenin, sadakat göstermenin ve yetki vermenin değerini de anlamıştır.⁵

ATATÜRK'ün askerlik hayatında, muharebeleri sevk ve idarede ortaya koyduğu ve uyguladığı askerî düşünce ile ilkeler, kazandığı başarı ve zaferlerle belgelenmiştir. Mondros Ateşkes Anlaşması ile ortaya çıkan tehlikeli durumu görüp milletin dikkatini çeken, vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklalinin tehlikede olduğunu, millî sınırlar içinde vatanın parçalanmaz bir bütün olduğunu ilan eden ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatan odur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dünya milletler ailesinin bağımsız, eşit ve şerefli bir üyesi olarak yerini almasını sağlayan, çağdaşlaşma hamlelerini gerçekleştiren de odur. Bütün bu özellikleriyle Mustafa Kemal ATATÜRK, çok yönlü ve üstün kişiliğe sahip bir yönetici, lider ve komutandır.⁶

ATATÜRK'ün hayatı, "yönetici, lider ve komutan" tanımlarına ne kadar uygun olduğunu kanıtlayan örneklerle doludur. Onun bilgili ve görgülü oluşu, inisiyatif sahibi olmasını ve sorumluluğu yüklenmesini; cesur ve soğukkanlı oluşu, cüretli kararlar verip uygulamasını; sabırlı ve dayanıklı oluşu, olayların gelişmesini bekleyebilmesini; üstün sezgi gücü ve ileri görüşlülüğü, olayları iyi değerlendirip fırsatlardan yararlanmasını; yaratıcı bir zekâyâ sahip oluşu, bunalımları kolaylıkla atlatmasını; hesap adamı oluşu, ihtimalleri ölçerek uygun olanı gecikmeden uygulamasını; strateji bilgisi, siyaset ile harbi bağdaştırabilmesini; tevazusu, astlarının görüşlerinden yararlanmasını sağlamıştır.⁷

Subay, Lider, Komutan

Ebedî Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK; asker bir milletin bütün özelliklerini taşıyan ve askerlik mesleğine büyük katkılarda bulunmuş eşsiz bir komutan olarak askerlik sanatının bütün inceliklerini en iyi şekilde öğrenmiş ve uygulamıştır.

ATATÜRK, subayların mesleki bilgilerini artıracak yayınların yapılmasını gerekli görmüş, bu amaçla da askerlikle ilgili birikimlerini mesleğinin ilk yıllarından itibaren çeşitli kitaplarda toplamıştır. Bu dönemdeki

⁵ Andrew Mango; "Örnek Yönetici ve Lider ATATÜRK", Genelkurmay Başkanlığı Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 219.

⁶ Atatürk'ün söz konusu niteliklerinin incelendiği yayınlara örnek olarak bk. Fahri Belen; Atatürk'ün Askerî Kişiliği, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963. Suat İlhan; Atatürk ve Askerlik, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990. Sulhi Dönmezer; "Atatürk Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S 22, C VIII, Kasım 1991. Ali Güler; "Dönüştürücü Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak Atatürk", Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000. Hikmet Özdemir; Atatürk'ün Liderlik Sırları, Başkent Üniversitesi Yay., Ankara, 2006. Genelkurmay Başkanlığı; Asker ve Devlet Adamı Atatürk Paneli (Doğumunun 128'inci Yıl Dönümü Anısına), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

⁷ Nusret Baycan; Atatürk ve Askerlik Sanatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 65.

eserleri; onun okuyan, eser hazırlayan, yenilikleri takip eden ve dünyanın modern ordularındaki gelişmeleri millî fikir ve doküman hâline getiren bir subay olduğunu göstermektedir. Sadece fikir üretmekle yetinmeyip aynı zamanda fikirlerini uygulama alanına koymaktadır. Ayrıca uygulamalarda görülen hata ve noksanlıkları, bir faaliyet sonu incelemesi zihniyeti içinde yazılı raporlar hâline dönüştürmekte ve bunları ilgili komuta kademelerine ulaştırmaktadır.⁸

ATATÜRK'ün düşünce yapısı ile liderlik niteliklerine ilişkin bilgi ve düşüncelerin kendi kaleminden ortaya konulduğu 1909-1914 yılları arasındaki dönem, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda pek çok toprağını kaybettiği, acı yenilgilerle karşılaşan ordunun görevini yapmakta zorlandığı dönemdir. Bazı subaylar, bu duruma karşı çare ve tedbir üretmeye, yazmaya başlarlar. Bu çerçevede Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri (CONKER) "Zabit ve Kumandan", Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (ATATÜRK) ise "Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl"i yazmıştır. İki eserde de askerî gücün ilk ve temel dayanağı olan insanın yetiştirilmesine, sevk ve idaresine yönelik esaslar üzerinde durulmuştur.⁹

"Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl" adlı kitabında Mustafa Kemal, "dimağ ve vicdan" kavramlarının Silahlı Kuvvetlerdeki önemini incelemiş, savaşın doğası üzerindeki fikirlerini "dimağ ve vicdan" gibi iki önemli kavrama dayandırmıştır. Bu iki kavram, Mustafa Kemal'in savaştaki askerî liderliğe bakışının anlaşılmasını kolaylaştırmakta, Kurtuluş Savaşı'nda sergilediği başkomutanlığın da anlaşılmasını sağlamaktadır. Ona göre, ordu bir makine gibi çalışmaktadır; küçük büyük tüm birliklere yön veren ise mensuplarının "dimağ" gücüdür. Savaşmak "akli" ve "zihinsel" bir gayrettir. Kendini eğiten ve çok okuyan Mustafa Kemal, kendi muhakeme gücünü sürekli olarak geliştirirken çevresindekileri de akıllarını kullanmaya davet etmiştir. "Vicdan" bireylerin ve ordunun yüksek ideallerle bir uyum içinde çalışmasını sağlayan güçtür. Bir subay olarak Mustafa Kemal için özellikle "vicdan"; mesleki mükemmeliyet, şeref, görev, cesaret, fedakârlık ve vatanseverlik gibi değerler bütünüdür. Ordu, "milletin evlatlarını bir sürü olarak değil şerefli bireyler" olarak yönetmeli ve yönlendirmelidir. Komutanlar; askerlerine örnekler vererek, millî "ruh", "emel" ve "karakter" gibi

⁸ Atatürk'ün askerliğe ilişkin eserleri: Takımın Muharebe Talimi (Çeviri), Cumalı Ordugâhı, Tabiye ve Tatbikat Seyahati, Bölüğün Muharebe Talimi (Çeviri), Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Suret-i Tahririne Dair Nesayih, Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar, Zabit ve Kumandan İle Hasbihâl, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Arburnu Muharebeleri Raporu. bk. Afet İnan; Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1959. Şerafettin Turan; Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 695-699.

⁹ İnan; s. 20.

kavramları işleyerek, onları bu konularda teşvik ederek harekete geçirmelidirler.¹⁰

Binbaşı Mehmet Nuri, subayı; *“Subaylık demek, can ve tüm varlığını kesinlikle göze almış olmak demektir. Bir subay sanatı adına yaşam ve varlığına hiç önem vermeyecektir. Hayat ve rahatın hiç düşünülmemesi gerektiğinde, subay hayatını ve rahatını feda etmeyi şeref bilecektir. Namusun gereği budur.”*¹¹ olarak tanımlar. Yarbay Mustafa Kemal ise düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: *“...Senin, ‘subay, kendi bilgi ve becerisinden komuta ettiği insanları yararlandırabilmek için, buyruğu altındaki insanlardan daha fazla dayanıklılık ve kahramanlığa sahip olmalıdır.’ sözünü, her subay çok büyük bir dikkat ve önemle okumalı, onun anlamını beynine kazımalıdır. Bilinmelidir ki bir ulus çocuklarının önüne geçip onları ateşe göndermek hak ve yetkisini, ancak o dediğin dayanıklılık ve kahramanlık bileşkesini ruhunda bulmuş olan subaylar taşır.”*¹²

Mustafa Kemal, subayın *“ulus çocuklarının önüne geçip onları ateşe göndermek hak ve yetkisine”* sahip olduğunu belirtmektedir. Böylece subayın insan sevk ve idaresi konusunda ne kadar önemli bir rol üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Askerî gücün ilk ve temel dayanağı “insan”dır. Diğer unsurlar (silah, araç, gereç, eğitim, yönetim vb.) insan faktörünün etrafında bütünleşirler.¹³

*“Benim emirlerim yapılır, çünkü ben yapılmayacak emir vermem”*¹⁴ diyen ATATÜRK’ün askerliğin esas unsurunu teşkil eden insan sevk ve idaresi konusundaki görüşleri şöyledir: *“Subay, kalp ve güven kazanacak, arkasına alacağı insanların moral güçlerini pekiştirecek... ‘Askerlik, işlerin yürütülmesi değil, insanların sevk ve idaresi sanattır’ tarifine dönüyor ve ‘insanlar nasıl yönetilir?’ diye bir daha kendi kendime soruyorum... İnsanlar, ancak emelleri ve düşünceleri doğrultusunda sevk ve idare edilebilirler. İnsanları istediği gibi kullanan güç, düşünceler ve düşünceleri belirginleştiren ve yayan kişilerdir. Düşüncenin niteliği de hiçbir itirazın bozamayacağı şekilde ve kesin bir biçimde kendi kendisini kabul ettirmektir. Bu ise düşüncenin yavaş yavaş duygulara geçerek inanca dönüşmesiyle olabilir. Ve böyle olduktan sonradır ki onu sarsmak için bütün başka mantıkların, başka yargıların geçerliliği olamaz.”*¹⁵

¹⁰ George W. Gawrych; “İstiklal Harbi’nde Bir Askerî Önder Olarak ATATÜRK”, Genelkurmay Başkanlığı Asker ve Devlet Adamı Atatürk Paneli (Doğumunun 128’inci Yıl Dönümü Anısına), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 3-4.

¹¹ M.Kemal Atatürk; Zabıt ve Kumandan İle Hasbihâl - Subay ve Komutan ile Konuşmalar, (Bugünkü Dille Baskıya Hazırlayanlar: İsmet Gönülal - Hüsamettin Ünsal), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 50.

¹² Atatürk; s. 50-51.

¹³ İlhan; s. 151.

¹⁴ Atatürk; s. XIII.

¹⁵ Atatürk; s. 53, 54. Atatürk’ün 1914’te yazdığı bu düşüncüyü, daha 1911’de uyguladığı görülmektedir. O, Makedonya’da bulunan 3’üncü Ordu Karargâhında kurmay yüzbaşı olarak görev yaparken Bingazi’de bulunan alayı denetlemek amacıyla gönderilmiştir. Ancak buradaki

ATATÜRK burada; düşüncenin önemine, ilk önce sevk ve idare edilecek insanların umut ve düşüncelerini öğrenmeye çalışmanın gerekliliğine dikkati çektikten sonra düşüncelerin benimsetilmesine, düşüncelerin yaygınlaştırılmasının ilk önce duygularla başladığına, sonra inanca dönüştüğüne, inanca dönüştükten sonra da yıkılmazlığa ulaştığına işaret etmektedir. 1914'te ortaya koyduğu bu düşünceyi 1915'te Çanakkale'de uygulaması, onun hem bir düşünce hem de bir uygulama adamı olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Bu düşünce yapısı ve liderlik özelliğidir ki Mustafa Kemal'e Çanakkale'de askerlerine "Size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum!" diyebilme gücünü vermiştir.¹⁶

ATATÜRK'e göre subay; "yalnız askere savaş vasıtalarını öğreten ve ona harpteki vazifesini gösteren bir insan değildir. O, insani ve milli hisleri de işler ve gereğinde düşman karşısında silah kadar tehlikeli bir duruma getirir."¹⁷ Askerlikte bilim ve teknolojiyi takip ederek askerî ihtiyaçlar için kullanmayı ve eğitimin üst düzeyde tutulmasını isteyen ATATÜRK, "Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl"de; talimnamelerin okullarda, savaşın subaydan istediği ruhsal ve bilimsel beceri ve üstünlüğü verecek şekilde iyi öğretilmediğini belirterek şunları söyler: "Bence gerçek bilgiyi verebilecek asıl okul, kıtadır. Bence, asıl askerlik sanatını verecek gerçek öğretmenler, birbirinden değerli komutanlardır. Bence, Harp Okulundan alınan diploma, genç teğmenin, bölük komutanı olan subayın eğitimine girebileceğini gösterir. Genç teğmen, asıl askerlik ruhunu, katıldığı bölüğün erleri önünde -bölüğün babası olan yüzbaşısından ve daha yüksek rütbeli amirlerinden- iş yaparken öğrenecektir. Önce bir takıma komutan olacaktır. Sonra bir bölüğe komutan olmaya hazırlanacaktır. İşte böyle öğrenecek ve sonra da öğretecektir... Ordu uygulama okulunun ancak bu şekilde, makamına yaraşır bölük, tabur, alay ve diğer birlik komutanları yetiştirmesi sayesinde ulusun çocukları bir sürü gibi değil şanlı ve şerefli insanlar olarak düşman karşısında şana, şerefe yönlendirilebilir."¹⁸

alaylı subayların bir kurmay subay tarafından denetlenmeye tepki göstermeleri üzerine, konuşmaları ve uygulamaları ile bu alayın personelinin gönüllü bir şekilde denetlemeyi ve tatbikatı icra etmelerini sağlamıştır. Mustafa Kemal; burada önce olayın sebebini anlamış, akılcı bir yaklaşımla maksadını açıklamış, tepki gösterenleri sakinleştirmiş ve neticede onları düşündüğü istikamete sevk etmeyi başarmıştır. bk. A. Afet İnan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Yay., Dördüncü Baskı, Ankara, 1984, s. 69-70.

¹⁶ İlker Başbuğ; "Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral Sayın İlker Başbuğ'un Açış Konuşması", Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. XIX.

¹⁷ Enver Ziya Karal; Atatürk'ten Düşünceler, Doğu Ltd.Ş Matbaası, Ankara, s. 108.

¹⁸ Mustafa Kemal, aynı satırlarda bir teğmen ile konuşmasını da aktarır. Teğmenin kendisine yeni aldığı bazı askerî eserleri gösterdiğini belirterek şu sözlerini nakleder: "Yüzbaşım son zamanlarda yeni çıkan askerî eserleri izlemekte beni biraz boşvermiş gördüğü için neredeyse bana kırılmıştı. Burada edindiğim bu kitapları ve benim onları okuduğumu görünce kuşkusuz sevinecek, bana olan kırgınlığı ortadan kalkacaktır. Bu teğmenin yüzbaşısının subaylarını yetiştirmekte nasıl bir bölük komutanı olduğu, teğmenin gözlerinden açıkça okunuyordu." bk. Atatürk; s. 48-49.

ATATÜRK, bu değerlendirmesiyle askerî eğitime ilişkin önemli tespitler yapmaktadır. Asıl eğitimin, bilgi ve tecrübe birikiminin beceriye dönüşmesini sağlayan kıtada gerçekleşeceğini belirtmekte; birliklerin ve erlerin eğitilmeden göreve sevk edilmesini ve muharebeye sokulmasını, astlara sürü muamelesi yapılmasıyla bir tutmaktadır. Ancak eğitimle asker olunabileceğini, şan ve haysiyete eğitimle ulaşılabileceğini vurgulayarak eğitimin önceliğini ve yaşamsal önemini, bölük komutanı olan yüzbaşının teğmenin yetişmesindeki önemini ve rolünü açıklamaktadır. Güven kazanılması, korkunun yenilmesi, inisiyatif kullanılması, cesaret ve atılganlık kazanılması gibi temel ve kişisel özellikler eğitimle geliştirilebilir. ATATÜRK, bu nedenle *“muharebede yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri, ürkenlerden daha az ıslatır”*¹⁹ derken eğitimin savaşta karşılaşılabilecek koşullara uygun bir şekilde yapılması gerektiğine de işaret etmektedir.

*“Savaşta öyle durumlar ortaya çıkar ki o durum hakkında genel bir görüş ileri sürmek bile mümkün değildir. Talimnamelerimiz ve dokümanlarımız, bu gibi olağanüstü durumlar için yeterli olmayabilir. Hâlbuki komutanlar, her zaman ve her duruma karşı duraksamaksızın ve ivedi olarak gereken önlemleri almak durum ve mecburiyetindedirler.”*²⁰ diyen ATATÜRK, eğitilmemiş askerlerle muharebe edilemeyeceğinin bilinci içinde, muharebedeki aralıklardan dahi eğitim yaptırmak için yararlanmıştı. Her noksanın, her yetersizliğin temelinde eğitimin olduğunu düşünmüş, her işe eğitimi geliştirerek başlamıştır.

Bu kapsamda ATATÜRK, Çanakkale'den sonra Edirne'de yeni kurulmakta olan ve Galiçya'ya gönderilmesi düşünülen fakat Bitlis'in Ruslar tarafından işgali üzerine Diyarbakır-Silvan bölgesine sevk edilen 16'ncı Kolorduya katılmak üzere Çanakkale'den gelen tecrübeli askerlere Sarayıcı mevkisinde yoğun eğitimler yaptırmıştır.²¹

16'ncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Edirne'de 28-29 Şubat 1916 tarihlerinde kaleme aldığı *“Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar”*²² adlı eserinde, harpte başarılı olmak için disiplin ve eğitimin önemini vurgulamıştır. Ona göre yapılan bütün talimlerin asıl maksadı, harpte başarı sağlamak için askerlerin ve subayların sahip olmaları gereken vasıf ve üstünlükleri onlara kazandırmaktır. Harpte istenilen sonucu almak, askeri gerçek disipline alıştırmaya ve muharebede bütün maddi ve manevi gücünü sarf edecek ve kullanacak şekilde yetiştirmeye bağlıdır. Bu nedenle de askerî eğitim ve öğretim, maddi ve manevi gücü en üst seviyeye

¹⁹ age.; s. 50.

²⁰ age.; s. 58-59.

²¹ İlhan; s. 189-190.

²² Atatürk'ün Edirne'de 16'ncı Kolordu Komutanı iken kaleme aldığı ve Edirne Sanayi Mektebi Matbaasında 1916'da basılan söz konusu eser için bk. Mustafa Kemal; Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar (Askerî Talim ve Terbiye Hakkında Görüşler), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

çıkarmak şekilde icra edilmelidir. Orduların sevk ve idaresinde disiplin ve itaat temel unsurlardır. Subay, askerlerini bilgi ve anlayış derecelerine göre birer birer hazırlamalıdır. Bunun için de onları “anatomik, psikolojik ve sosyolojik” açıdan tanımalıdır.²³ Subay, eğitim alanında Veli Çavuş’un komutasıyla hareket ettirilen askerlerine uzaktan bakmamalı, askerın eğitim ve öğretiminde diğer milletlerin subaylarından daha çok çalışmalıdır. “Vatanın için ölmeye mecbursun; düşmandan yüz çevirmek yoktur!” fikri dimağlara yerleştirilmelidir. Ordu, bütün akıl ve beden gücüyle “vatan savunması” duygusuyla yetişmiş gençlerden oluşmalıdır. Ordunun sevk ve idare yeteneğini yükseltmek, komutan ve subay heyetleri için namus ve şeref meselesidir. Bu yapılmadığı takdirde, aciz ve miskin bir sürüden başka bir şey olmadığını hakkındaki düşünceyi ve yabancılara boyun eğmek alçaklığını kabul etmek gerekir.²⁴

Askerî ortamda disiplin, moral ve eğitim, birbirini tamamlayarak yükselten veya birbirini zayıflatan öğelerdir. Eğitimli bir birlik veya askerın sahip olduğu güven duygusu morali, moralin üstünlüğü de disiplini sağlar. Komutanına, birliğine, kendisine, silahına olan güven duygusu; moralin en önemli dayanağını ve kaynağını oluşturur. Güvene ise eğitimle ulaşılabilir. Eğitilmiş ve moral kazanmış ruhlarda disiplin yaratılması için ortam hazırdır. ATATÜRK, “Astın, üstün emrettiği konuların içeriğine akıl erdirmese de onu uygulamaya zorunlu tutulması temel disiplin ruhu gereğidir.”²⁵ diyerek disiplinin vazgeçilmezliği üzerinde dururken itaatin önemini de şöyle belirtir: “Emretmek ve itaat etmek ordunun önemli öğeleridir. Bunların ikisi de güçtür. Ancak bu güçlük, ne kadar akıl ve anlayışla emredilir ve ne kadar bilgi ve itimatla itaat edilirse o kadar kolaylaşır... İtaat ve kendini teslim etme derecesi ordunun kıymet ölçüsü sayılır... İtaat ve kendini teslim etmenin, doğal bir âdet hâline gelmesi gerekir. Ancak bu takdirde ordu tehlike zamanında görevini yerine getirebilir.”²⁶

ATATÜRK, “Komutanlar, astlarından yüksek ve bilgili olmalıdırlar.” diyerek komutanın kendi iradesini astlarına kabul ettirecek yeterlikte olmasını, karar alabilmesini ve emir verebilmesini ister. 1911’de, üst makamlara sunduğu bir raporda; “Komutanların görevlerini, eğitim döneminden alınacak verimin ne ve nasıl olması gerektiğini bilmedikleri, bu durumun subaylarda küçümseme ve güvensizlik oluşturduğu, bilgisiz komutanların birlikleri yetiştiremeyecekleri, sevk ve idare edemeyeceklerini” belirterek dönemin “komutan” görüntüsüne dikkat çekmiştir. Aynı raporda bu gerçekleri dile getirmemeyi ve gerekli tedbirleri almamayı hainlik ile eş değer tutar. Komutanın ordu için ne kadar önemli olduğunu ise “...Komutanları anılan kişiler olduktan sonra, orduda eğitim ve öğretimde verim, emir-komutada, itaat ve disiplinde iyi bir gidiş aramak, serapta su aramaya

²³ age.; s. 1-6.

²⁴ age.; s. 11-13.

²⁵ Atatürk; s. 62.

²⁶ A.Afet İnan; Medeni Bilgiler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2008, s. 262.

benzer.²⁷ diyerek belirtmiştir. ATATÜRK; o dönemde icra edilen manevralara katılan birlik komutanlarının kendilerine verilen emirleri anlamadıklarını, birliklerinin durumlarını bilmediklerini, emir komuta, sevk ve idaredeki bilgisizlik ve yetersizlikleri ifade etmiş; böyle idare edilen birliklerin “felakete, rezalete, mezara doğru gittiğini” belirterek “bir birlik ve özellikle subayların ancak iyi örnek olacak rehberlerle yetiştirilmesi” gerektiğini vurgulamıştır.²⁸

1914'te komuta etmenin önemini anlatan ATATÜRK; “...Bir kitleye ordu demek için, o kitlenin belirli şekillerden birine bölünmesi ve başında bir yöneticinin hatta en becerikli bir yöneticinin bulunması yeterli değildir. ...Gelişigüzel insanları belli bir şekilde bulundurmaya ve onların başına bir hatta birkaç yönetici ve komutan geçirmek, o insan yığınının ordu demek için yetmez. Çünkü o yönetici ve komutan, bu binlerce, yüz binlerce insanın her birini dama taşı gibi kondurmakla o büyük kitleyi ölüm karşısında, felaket karşısında idare edemez”²⁹ şeklindeki sözleriyle ordunun bir sisteme bağlı olması gerektiğini belirtmiştir.

Ebedî Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK, komutana ilişkin görüş ve düşüncelerini değişik zamanlarda ortaya koymuştur. Buna göre komutan; millet hayatı söz konusu olduğunda kişisel sorun ve endişelerle uğraşmamalıdır.³⁰ Metanetli ve güçlü, cesur ve yiğit, ciddi, bilgili, maiyetine ve muharebe durumuna hâkim, olayları süratle algılamaya yeteneğine sahip, sorumluluğu kabul edebilen, çalışkan, mükemmel ahlaka ve davranışlara sahip, emir-komuta ettiği insanları çok iyi tanıyan, üstlerinin, astlarının ve çevresinin emniyet, güven ve sevgisini kazanmış, dürüst bir kişi ve gerektiğinde sert bir yapıya sahip olmalıdır.³¹ Komutan; çeşitli ihtimalleri ve durumu incelerken ve alınacak tedbiri düşünürken acı da olsa gerçeği görmekten bir an olsun uzak durmamalı, vereceği karar gözleme,

²⁷ Atatürk; s. 41-42.

²⁸ “Tümen komutanı aldığı emri anlamamıştı. Verdiği emrin ne olduğunu bilmiyordu. (...) Alay komutanı ‘İşte iki emir’ dedi; ‘birini gece aldım, birini sabahleyin... Henüz ilk emrin gereklerini tümüyle yerine getiremediğimiz için ikinci emrin hükümlerini uygulamaya başlamadık...’ Bu emirlerin ikincisi, birincinin hükmünü geçersiz kılıyordu. Fakat alay komutanı hâlâ; ‘önce birinciyi ve sonra ikinciyi’ diyordu. Niçin? Çünkü alay komutanı numara sırasıyla uygulamayı düşündüğü emirlerin ne birincisini ve ne de ikincisini anlamıştı. Hâlbuki alayı gidiyordu. Fakat nereye ve ne için? Bunu alay komutanının kendisi de alayını oluşturanlardan hiç kimse de bilmiyordu...” bk. Atatürk;s. 43-45.

²⁹ age.; s. 65.

³⁰ Atatürk, Halep’te geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: “...Bir gün çok tanınmış bir komutan ile sohbet ediyordum... ‘Ne yapmak lazımdır?’ dedi. Hiçbir şey yapamazsanız hiç olmazsa istifa ediniz, dedim. Bana dedi ki: ‘Yapamam çünkü kendim ve çok sevdiğim evlatlarım için dayanabileceğim bir şey yoktur...’ Şu cevabı verdim: ‘Efendim, söz konusu olan koca bir Türk milletinin ölüm kalımıdır. Mahvolan budur... Bu ölüm kalım manzarası karşısında kişisel sorun ve endişelere düşülmemesi gerekir.’” bk. İsmet Görgülü; Atatürk’ün Anıları, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 54.

³¹ Atatürk’ün 1917’de Albay İsmet’e ilişkin sicilinde belirttiği özellikler için bk. Şerafettin Turan; İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 14. Ayrıca bk. İnan; Medeni Bilgiler, s. 257-259.

araştırmaya, hesaba dayanmalı, zamanında verilip zamanında uygulanmalıdır.³²

ATATÜRK'e göre görevi bilmek, yapmak ve kendiliğinden iş görmek ordunun temellerindedir; buna yönelik eğitim ve uygulamanın bulunmadığı bir orduya güvenmek de gaflettir.³³ Savaşın beklenilmeyen ve benzersiz olaylarla dolu olduğunu bilen Mustafa Kemal, "kaide, kanun ve usullerin" her duruma uyamayacağını ifade etmektedir. Bu nedenle subaylar muharebede inisiyatif³⁴ almaya hazırlıklı olmalıydılar. Genellikle beklenilmeyenle ilk olarak karşı karşıya kalacak olanlar üst rütbeli subaylardan ziyade küçük birliklerin komutanlarıdır. Bu nedenledir ki ordu, küçük rütbeli subayları inisiyatif almaları ve akıllarını kullanmaları yönünde eğitmekle mükelleftir. Bu noktadan bakıldığında eğitim çok önemlidir ancak gerekli olan bilginin çoğu birliklerde görev yapan komutanlar tarafından verilmelidir.³⁵ İnisiyatifin söz konusu olabilmesi için "uygulayıcının ortaya çıkan durumla ilgili üstünden hiçbir emir almamış olması"³⁶, "kendiliğinden iş görmenin amaca uyması, amaç dışında olmaması"³⁷, "inisiyatif kullanımı ile ast-üst kavramı ve ilişkisinin ortadan kaldırılmaması ve itaatsizlik, disiplinsizlik durumu yaratılmaması"³⁸ gerekmektedir.

İnisiyatif kullanmanın tarihimizdeki en güzel örneği, ATATÜRK'ün 25 Nisan 1915'te, Arıburnu bölgesine çıkan düşmana müdahalesinde görülmektedir. 5'inci Ordunun ihtiyatı olan 19'uncu Tümenin komutanı Yarbay Mustafa Kemal; genel maksat doğrultusunda ve durumun gereğine göre karar vermiş, ordu ihtiyatı amaca uygun şekilde kullanılmış, düşman tehdidine zamanında müdahale edilerek kritik arazi kesiminin elde bulundurulması sağlanmış, Gelibolu'yu savunan kuvvetlerin kuzeyden kuşatılarak imhası önlenmiştir. O, 1914'te yazdıklarını, 1915'te Çanakkale'de uygulamıştır.³⁹

³² Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 301-302. "Ağır ve kesin bir karar tatbik edilmeye başlandıktan sonra 'keşke bu tarafını da düşünseydim, belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yakmaya ihtiyaç kalmazdı' gibi tereddütlere yer kalmamalıdır..." bk. Görgülü; s. 184.

³³ Atatürk; s. 66-67.

³⁴ İnisiyatif: "Lüzumlu hâllerde emir beklemeyerek ve neticenin sorumluluğunu yüklenerek kendiliğinden iş görme", "bir komutanın kendi kaynaklarını, muharebeyi etkileyecek şekilde kullanma imkân ve kabiliyetini elinde bulundurması hâli." bk. İsmet Görgülü; "Atatürk ve İnisiyatif", Çanakkale İlk Günde Biterdi, Bilgi Yay., Ankara, 2008, s. 207.

³⁵ Gawrych; s. 3. Atatürk'ün inisiyatife ilişkin düşünceleri için bk. İnan; Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri, "Tabiye Tatbikat Seyahati", s. 24. age.; "Bölüğün Muharebe Talimi", s. 38-39. Atatürk; s. 59-64.

³⁶ age.; s. 59.

³⁷ age.; s. 61.

³⁸ age.; s. 62-64.

³⁹ Görgülü; "ATATÜRK ve İnisiyatif", s. 207 vd. Ayrıca bk. Muzaffer Özsoy; "Askerlik Bilim ve Strateji Açısından ATATÜRK", Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983, s. 98.

ATATÜRK'ün askerî alandaki düşünce ve uygulamaları bir bütün oluşturur. Bunların içinden, cephelede verdiği stratejik ve politik düzeyde etkili dört emri, şartlara ve ihtiyaçlara göre karar vermenin klasiği olarak gösterilebilir. Farklı uygulamalara yönelik olan bu karar ve emirlerde; kendisine ve emrini uygulayacaklara güven, bilgi birikimi, deney zenginliği, ilkelere bağlılık, cesaret, coğrafyaya, zamana, kuvvete egemenlik ve sorumluluk duygusu vardır. Çanakkale Muharebeleri sırasında verdiği "*Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum!*" emri; vatan savunması söz konusu olduğunda Türk askerinin neler yapabileceğini göstermekte; "Komutan-Mehmetçik" ilişkisinin "ölümü emredecek" noktaya gelmiş olması, Türk ordusunun vatanına ve komutanlarına karşı duyduğu sevgi ve güvenden kaynaklanmaktadır.⁴⁰ Kütahya - Eskişehir Muharebeleri'nden sonra verdiği Sakarya doğusuna çekilme emri, askerliğin gereğinin kararsızlığa düşülmeden uygulanmasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında verdiği "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz.*" emri ile savunmanın derinlikte yapılmasının zorunlu olduğu dünyaya öğretilmiştir. 30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi'nden sonra verdiği "*Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" emri, bütün gücün kesin sonucun alınacağı yer ve zamanda toplanmasını sağlaması ile örnektir.⁴¹

Subay ve komutan hakkındaki fikirlerini yazan, yayımlayan, emir komuta ettiği birlikler ile muharebe meydanlarında uygulamaya geçiren, askerî harekâtın bütün türlerini yerinde ve zamanında uygulayan ATATÜRK'te, hareket unsuru ve harekete dayanan çözümler ön plandadır. O, sonucun taarruzla alınabileceğini özellikle belirtmiş; savunmayı da gerektiğinde uygulamıştır.⁴² ATATÜRK, askerî harekâta en duyarlı, birliklerine en fazla güven verici ve kesin sonuç alıcı yerde bulunmuş; zamanında etkili olabilmıştır. 25 Nisan 1915'te, Conkbayırı sırtlarında, çekilmekte olan müfrezeyi önce yere yatırıp müteakiben de süngü taktirarak hücumu hazırlamış ve böylece düşmanın ilerlemesini engellemiş; 10 Ağustos 1915 sabahı, Conkbayırı'nda, asıl muharebe hattının ilerisine çıkarak hücum emri vermiştir.⁴³ Sakarya Meydan Muharebesi'nde en ileri

⁴⁰ Atatürk'ün Çanakkale'de üstlendiği ağır sorumluluğa ilişkin sözleri, "vatan" kavramına bakışını da açıklamaktadır: "...Böyle bir sorumluluğu üstlenmek, basit bir keyfiyet değildir. Fakat ben, vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için iftiharla bu sorumluluğu üstlendim." bk. Ruşen Eşref; Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 70.

⁴¹ İlhan; s. 74 vd.

⁴² age.; s.181. "Ordunun vazifesi, vatani çığnemek isteyen düşmana karşı ayağa kalkmaktır. Bu kalkış, elbette yerinde durmak için değil, düşmana atılmak için olursa kalkılmış olduğuna değer. Harp taarruzdur. Ordu, taarruz ordusu olmalıdır..." bk. Atatürk; s. 56.

⁴³ Uluğ İğdemir; Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Ankara, 1990, s. 54-55.

hatta geçmiş⁴⁴, Büyük Taarruz'da cephenin en kritik kesiminde bulunmuş ve en ilerideki birliklerle beraber İzmir'e girmiştir.⁴⁵ Komutanın her zaman en ileride değil, gerektiği zaman en geride bulunması gerektiği yine ATATÜRK'ün uygulamalarında görülmektedir. 1916'da, Doğu Cephesi'nde, düşman baskısını azaltmak maksadıyla en geride bulunup 8'inci Tümen birliklerinin son erinin geçişine kadar bekleyerek geriye çekmeyi başarmış ve bir süre sonra da bölgeyi Ruslardan temizlemiştir.⁴⁶

Sonuç

Yetiştirdiği kültür çevresi, siyasi ortam ve gördüğü eğitimden sonra ATATÜRK'ün askerî yönünü oluşturan diğer etken, millet hayatını korumak için hayatının büyük bir kısmını geçirdiği harp meydanlarında kazandığı tecrübedir. Bütün askerî harekât uygulamalarını, komutan ve ilk sorumlusu olarak yöneten ATATÜRK; askerliğin en önemli alanlarında görüşlerini açıklamış, ilkeler belirlemiş, silah, araç ve gereçten fazla askerliğin insan unsuru üzerinde durmuştur. Kurtuluş Savaşı; insanın silah, araç ve gereç etrafında ve amaca yönelik olarak bütünleştirilmesinin en güzel örneğidir.

Orduyu; *"her bireyi, özellikle subayı, komutanı, uygarlık ve fen gereklerini iyi anlamış olarak ona göre tutum ve davranışlarını uygulayan yüksek ahlakta bir heyet"*⁴⁷ olarak tanımlayan ve ordunun *"sevk ve idarede bilim ve teknik kurallarını yol gösterici olarak alması"*⁴⁸ gerektiğine işaret eden Ebedî Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK'ün askerî eserleri ve emirleri; akıl gücüne inanan, değerlere önem veren ve derinlemesine düşünebilen bir komutanı tanımlamaktadır. İlk subaylık yıllarından itibaren yazdığı eserlerde yer alan bilgiler ve düşünceler ile uygulamaları, lider ve komutanın üzerine aldığı sorumluluğun mahiyetini ve yerine getirilememesi durumunda uğranılacak felaketleri de ortaya koymakta, liderlik ve komutanlık özellikleri açısından geçerliliklerini korumaktadır.

Kaynaklar

ATATÜRK, M. Kemal; Zabıt ve Kumandan İle Hasbihâl, (Bugünkü Dille Baskıya Hazırlayanlar: İsmet Gönülal - Hüsamettin Ünsal), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1981.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; C II, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

ATAY, Falih Rifki; ATATÜRK'ün Bana Anlattıkları, İstanbul, 1955.

⁴⁴ Kazım Özalp'in anlatımı için bk. Utkan Kocatürk; Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı ATATÜRK Günlüğü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 181.

⁴⁵ İsmet İnönü; Hatıralar, 1'inci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 290.

⁴⁶ İlhan; s. 53-58.

⁴⁷ 1918'de Minber gazetesinde yayımlanan demeci için bk. Oğuzoğlu; s. 57.

⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 47.

BAŞBUĞ, İlker; "Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral Sayın İlker Başbuğ'un Açış Konuşması", Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

BAYCAN, Nusret; ATATÜRK ve Askerlik Sanatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998.

BELEN, Fahri; ATATÜRK'ün Askerî Kişiliği, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

DÖNMEZER, Sulhi; "ATATÜRK Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, S 22, C VIII, Ankara, 1991.

GAWRYCH, George W.; "İstiklal Harbi'nde Bir Askerî Önder Olarak ATATÜRK", Genelkurmay Başkanlığı Asker ve Devlet Adamı ATATÜRK Paneli (Doğumunun 128'inci Yıl Dönümü Anısına), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Genelkurmay Başkanlığı; Asker ve Devlet Adamı ATATÜRK Paneli (Doğumunun 128'inci Yıl Dönümü Anısına), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Genelkurmay Başkanlığı; Atatürkçülük, Üçüncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

Genelkurmay Başkanlığı; Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

GÖRGÜLÜ, İsmet; "ATATÜRK ve İnisiyatif", Çanakkale İlk Günde Biterdi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

GÖRGÜLÜ, İsmet; ATATÜRK'ün Anıları, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 2007.

GÜLER, Ali; "Dönüştürücü Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak ATATÜRK", ATATÜRK Haftası Armağanı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.

İĞDEMİR, Uluğ; Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Ankara, 1990.

İLHAN, Suat; ATATÜRK ve Askerlik, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

İNAN, A. Afet; ATATÜRK Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, 1984.

İNAN, A. Afet; ATATÜRK'ün Askerliğe Dair Eserleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1959.

İNAN, A. Afet; Medeni Bilgiler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2008.

İNÖNÜ, İsmet; Hatıralar, 1'inci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Kara Harp Okulu; Uluslararası Liderlik Sempozyumu Bildirileri, 15-16 Nisan 2004, KHO Basımevi, Ankara, 2004.

KARAL, Enver Ziya; ATATÜRK'ten Düşünceler, Doğu Ltd.Ş Matbaası, Ankara.

KOCATÜRK, Utkan; Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı ATATÜRK Günlüğü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

MANGO, Andrew; "Örnek Yönetici ve Lider ATATÜRK", Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Mustafa Kemal; Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar (Askerî Talim ve Terbiye Hakkında Görüşler), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2011.

OĞUZOĞLU, Yusuf; "Ordu-Millet Dayanışması Bağlamında Türk Askerî Çağdaşlaşma Kültürünün Oluşması", On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I (20-22 Mayıs 2009), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.

ÖZDEMİR, Hikmet; ATATÜRK'ün Liderlik Sırları, Başkent Üniversitesi Yay., Ankara, 2006.

ÖZSOY, Muzaffer; "Askerlik Bilim ve Strateji Açısından ATATÜRK", Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983.

Ruşen Eşref; Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

TOPUZ, Rehber; Askerî Liderlik Modelinin Bilgi Toplumu Işığında Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2006.

TURAN, Şerafettin; İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.

TURAN, Şerafettin; Mustafa Kemal ATATÜRK - Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

ÜNALP, Rezzan; "Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu", On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I (20-22 Mayıs 2009), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.